

rumpf, *Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der europäischen Türkei 1866-1878*, Freiburg 1978, s. 301-302; M. Harbova, *Gradostroistvo i Arhitektura po Balgarskite zemi prez XV-XIX vek*, Sofia 1991, s. 16-17, 92; R. Kovachev, *Opis na Nikopolskija Sandžak ot 80. te Godini na XV Vek.*, Sofia 1997, s. 94-95; Kemal Gözler, *Les villages pomaks de Lofça aux XVe et XVIe siècles d'après les tahrir Defters ottomans*, Ankara 2001, tür.yer.; O. Sâbev, *Osman-ski učilista v Balgarskite zemi XV-XIX vek*, Sofia 2001, tür.yer.; L. Miletić, "Lovčanskite Pomatsi", *Balgarski Pregled*, V/5 (1897), s. 67-78; J. Džangova, "Fouilles de la forteresse de Loveč", *Arheologija*, sy. 2, Sofia 1966, s. 32-41; B. Lory, "Une communauté musulmane oubliée: Les pomaks de Loveč", *Turcica*, XIX, Paris 1987, s. 95-117; *Entsiklopedija Balgarija*, Sofia 1982, III, 810-818.

MACHIEL KIEL

LOGOS

Hristiyanlık'ta, Hz. İsa'nın Tanrı'nın kendisine hulûl etmiş ezeli ve ebedî kelâmı olduğu inancını ifade eden terim
(bk. KELİME; TESLİS).

LOĞ MİNARE

(bk. ENDERUN CAMİİ).

LOKMAN

(لَقْمَان)

Kur'an'da kendisine hikmet verildiği bildirilen, peygamberliği tartışmalı bir din büyüğü.

Lokmân kelimesinin İbrânîce veya Sür-yânîce olduğu belirtilmektedir (Fîrûzâbâdî, VI, 90; Âlûsî, XXI, 82). Kur'an'da Lokman'la ilgili bilgiler, aynı adı taşıyan sûrede onun iki defa ismen zikredilmesinden ve oğluna verdiği bazı öğütlerin naklinden ibarettir (Lokmân 31/12-19). Buna karşılık Câhiliye şiirinde ve kısas-ı enbiyâ başta olmak üzere bazı İslâmî kaynaklarda Lokman'a dair çeşitli rivayetler yer almakta ve bu rivayetlerdeki bilgilerin aynı adı taşıyan veya benzer niteliklere sahip farklı kişilere ait olduğu ve bunların birbirine karıştırıldığı ifade edilmektedir. Gerçekte biri Kur'an'da zikredilen ve kendisine hikmet verilmesi sebebiyle Lokmânü'l-hakîm (Lokman Hekim) diye mâruf olan, diğeri ise Arap şiirinde Lokmân b. Âd olarak geçen iki kişinin mevcudiyeti yanında (Cevâd Ali, I, 316-317) zaman içinde muhtelif kişilere ait çeşitli özellikler de bu isim etrafında

toplanmıştır. Künyesiyle ilgili olarak Lokmân b. Âd (Vehb b. Münebbih, s. 78; Mufaddal ed-Dabbî, s. 151); Lokmân b. Âdiyâ b. Lüceyn b. Âd veya Lokman b. Âd b. Avs b. İrem (Meydânî, I, 429; II, 389); Lokman b. Ankâ (İbn Kuteybe, s. 25; Mes'ûdî, I, 57; Süheylî, I, 266); Lokman b. Bâûr b. Nâhûr b. Târeh (Sa'lebî, s. 266; Beyzâvî, II, 253) gibi bilgiler vardır.

İslâm'dan önce Araplar arasında uzun ömrü, bilgeliği ve darbimeselleriyle temayüz eden Lokman, Câhiliye dönemi şiirlerinde Hz. Hûd'un kavmine adını veren Âd'a nisbetle Lokmân b. Âd olarak geçmekte, ancak İslâmî kaynaklarda bu zatın Kur'an'da zikredilen Lokman olmadığı belirtilmektedir (Câhiz, I, 126; Fîrûzâbâdî, VI, 90). Hz. Lokman'ın Kur'an'da örnek bir şahsiyet olarak takdim edilmesi onun Arap toplumunca bilindiğini göstermektedir. Rivayete göre Âd kavmi günahkarlıkları ve peygamberlerini dinlemeleri yüzünden kuraklıkla cezalandırılınca (Taberî, *Târîh*, I, 219; ÂA, VII, 65) bu felâketten sadece Hûd ve ona inananlarla yağmur duası için Mekke'ye giden, aralarında Lokman'ın da bulunduğu bir heyet kurtulmuştur. İkinci Âd kavminin çekirdeğini oluşturan bu topluluk, yeni bir kuraklıktan korktuğu için başlarına geçen Lokman'la birlikte Sebe bölgesine göç etmiş, Me'rib Seddi de Lokman tarafından inşa edilmiştir (Cevâd Ali, I, 319).

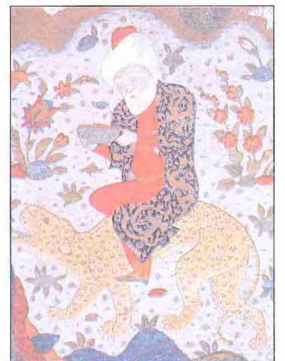
Lokman'ın ne kadar yaşadığı konusunda farklı rivayetler vardır. Bu rivayetlere göre Lokman Allah'tan uzun ömür dilemiş, tercih kendisine bırakılınca Araplar'da uzun ömürün simgesi olan kartaldan hareketle yedi kartal ömrü kadar yaşamayı istemiştir (Taberî, *Târîh*, I, 223). Lokman'ın beş yüz altmış bin, üç bin, üç bin beş yüz veya dört bin yıl yaşadığı nakledilmektedir. Bu sebeple kendisine "Lokmânü'n-nüsûr" (kartallar kadar uzun yaşayan Lokman) denildiği gibi "el-Muammer" (uzun ömürlü) lakabıyla da anılmıştır (Nüveyrî, XIII, 60). Ebû Hâtim es-Sicistânî uzun ömürlüler arasında Lokman'ı Hızır'dan sonra ikinci sırada zikreder (*el-Muammerün*, s. 4-5). Vefat ettiğinde Ahkâf'ta Hûd peygamberin kabrinin yakınına defnedildiği söylenir (Vehb b. Münebbih, s. 78-85). Yâkût, onun mezarının Taberiye gölünün doğu tarafında veya Remle'de, bir rivayete göre de Yemen'de olduğunu nakletmektedir (*Mu'cemû'l-büldân*, IV, 19).

Lokmân b. Âd hikmetli sözler söylemesiyle meşhur olduğundan Lokmânü'l-hakîm diye de mâruftur. Hz. Peygamber'in

Yemen'den gelen bir heyeti karşılarken onlara, "İman Yemenli'dir, hikmet Yemenli'dir" (Müslim, "İmân", 88-90) şeklindeki iltifatıyla Lokman'ın Yemen'deki Âd kavmine mensubiyetine atıfta bulunduğu öne sürülmüştür (Gutas, CI/1 [1981], s. 78). Lokman'a pek çok darbimesel atfedilmektedir (Mufaddal ed-Dabbî, s. 151-163). İmruülkays b. Hucr, Nâbîga ez-Zübânî, A'sâ, Lebîd b. Rebîa ve Tarafe b. Abd gibi şairler onun bu özelliğinden bahseder (Ebû Hâtim es-Sicistânî, s. 4-5; Horovitz, s. 133-135). Câhiliye Arapları Lokman'la ilgili birçok kıssa biliyor ve kendisini hakîm diye niteliyordu. Bu özelliği Kur'an'da da vurgulanmaktadır (Lokmân 31/12).

Eski Arap kıssalarında Lokman, Âd kavmine mensup bir kişi olarak takdim edildiği gibi İslâmî kaynaklarda İsrâiloğulları'ndan biri olarak da gösterilmektedir. Buna göre Lokman, Hz. Eyyûb'un kız kardeşinin veya teyzesinin oğludur. Hz. Dâvûd zamanına yetişip ondan ilim öğrenmiş, Dâvûd peygamber oluncaya kadar fetva vermiş, sonra da onun yardımcısı olmuştur (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 67). Yunan filozofu Empedokles'in Lokman'dan hikmet okuduğu rivayet edilmektedir. Lokman'ın İsrâiloğulları'nın kadırlarından biri olduğu, Hz. Dâvûd veya Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında yaşadığı da öne sürülmektedir (Âlûsî, XXI, 82). Diğerr taraftan Benî İsrâil'den birine ait Habeşli (İbn Kuteybe, s. 25) veya Nübeyli (Sa'lebî, s. 266) siyahî bir köle olduğu gibi başka rivayetler de vardır (Vehb b. Münebbih, s. 78; Mes'ûdî, I, 57).

Rivayete göre Lokman'dan nübüvvetle hikmetten birini seçmesi istenince hikmeti tercih etmiş, hilâfet Dâvûd'a verilmiş, Lokman da ona vezir olmuştur (Kurtubî, XIV, 60). İkrime el-Berberî ve Şa'bî onun nebî olduğunu söylemekteyse de Katâde b. Diâme, Mücâhid b. Cebr gibi âlimlere göre nebî değil hakîmdir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 67).

Lokman Hekim'i gösteren bir minyatür (Kalender Paşa, *Kitâb-ı Fâlnâme*, TSMK, Hazine, nr. 1703, vr. 23^b)

Kur'an-ı Kerim'in Mekke'de nâzil olan 31. sûresi Lokmân adını taşımaktadır. Fakat bu sûrede Lokman'ın kimliğine dair bilgi bulunmadığı gibi Âd kavminden ve onlara gönderilen Hûd peygamberden bahseden diğer sûrelerde de onun adından söz edilmemektedir. Lokmân sûresinde (31/12-19) Lokman'a hikmet verildiği bildirilmekte ve oğluna hitaben iman, ibadet, ahlâk ve görgü kurallarına dair öğütleri aktarılmaktadır. Lokman'a verilen hikmetin ilim, üstün kavrama yeteneği, isabetli söz ve davranış, ilim-amel uygunluğu, din konusunda derin bilgi olduğu belirtilmektedir (a.g.e., XXI, 67; Fahrreddin er-Râzî, XXV, 145). Hikmetlerinden bir kısmı hadislerde de nakledilir (*Müsne'd*, II, 87). İbn Hişâm'ın rivayetine göre Süveyd b. Sâmî adlı müşrik Lokman'a nisbet edilen ve onun hikmetini, ilmini ve mesellerini ihtiva eden *Mecelletü Luḡmân*'ın Kur'an'dan üstün olduğunu ileri sürmüş, Resûlullah onu dinledikten sonra Lokman'a atfen söylenenleri güzel bulmuş, fakat Kur'an'ın bunlardan daha üstün olduğunu belirtmiştir (*es-Sîre*², s. 427). Bu durum, Câhiliye Arapları'nca "Mecelletü Luḡmân" denilen bir sahife-nin bilindiğini doğrulamaktadır. Vehb b. Münebbih'in, Lokman'a nisbet edilen hikmet külliyyatından on bin babı aşkın bir kısmı okuduğunu, daha güzeline kimse-nin işitmediği bu sözleri insanların hem konuşmalarında hem yazılarında kullandıklarını belirtmesi de (İbn Kuteybe, s. 25; Kurtubî, XIV, 61) bunu teyit eder.

Lokman'ın Câhiliye şiirinde efsaneleştirilmiş kişiliği başkalarına ait pek çok sözün ona nisbet edilmesine, özellikle onun kilerle Ezop'un (Aesop) sözleri arasında alâka kurulmasına sebep olmuş, Batı'da neşredilen bazı eserlerde Ezop'a atfedilenler gibi Lokman'a da çeşitli kıssa ve rivayetler mal edilmiştir.

Çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğu için Lokman Bel'am, Ahikar ve Ezop gibi tarihî şahsiyetlerle karşılaştırılmıştır. Sa'lebî ve Beyzâvî onun şecerelerini Lokmân b. Bâûr b. Nâhûr olarak verirler; benzer bir şecere, Bel'am b. Bâûrâ şeklinde Tevrat'ta Bel'am'ın künyesi olarak geçmektedir. Lokman'ın Bel'am ile aynı kişi sayılması Taberî'de de rastlanmayan, geç dönemlere ait asılsız bir iddiadır.

Lokman'ın öğütleriyle Asur kralının veziri, kâhin ve hakim Ahikar'ın vecizeleri arasında benzerlikler bulunduğu yolundaki eski bir iddia XX. yüzyılın başında R. Harris tarafından yeniden ileri sürülmüş-se de bu iddia tatminkâr delillere dayan-

maz. Bununla birlikte Ahikar efsanesi Arap dünyasında biliniyor, ona ve Lokman'a nisbet edilen hikmetli sözler Yakındoğu hikmet edebiyatının ortak birikiminin bir parçasını oluştuyordu. Muhtemelen Yakındoğu'nun hikmet literatürüne ait pek çok mesel Câhiliye döneminden itibaren Arap yarımadasına girmeye başlamıştır. Nitekim Hîreli hristiyan Arap şairi Adî b. Zeyd, Ahikar'dan el-Haykâr diye bahsetmektedir. Bütün bunlar Lokman'a nisbet edilen hikmetli sözler külliyyatını arttırmış olabilir (*EI*² [Fr.], V, 817-818; *DBS*, I, 203).

Ortaçağ'lar boyunca çeşitli kıssaların kahramanı olarak dillerde dolaşan Lokman bir bakıma Araplar'ın Ezop'u haline gelmiş, Avrupa'da Ezop'la ilgili söylenenlerin büyük bir kısmı Lokman'a uyarlanmıştır. İslâmî kaynaklarda onun kalın dudaklı, geniş ayaklı, Habeşistanlı veya Nübeyli bir köle olarak takdim edilmesi de Ezop'u hatırlatmaktadır. Efendisinin kendisinden bir koyun kesip önce en iyi, sonra da en kötü iki yerini getirmesini istemesi kıssası (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 67-68), diğer kölelerin efendilerinin incirinden yiyip Lokman'ı itham etmeleri gibi olaylar Ezop'un kıssasında da mevcuttur. Lokman'la ilgili olan ve Câhiliye Arapları'nca bilinmeyen bu tür kıssalar Ortaçağ'ın sonundan itibaren ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Lokman'a dair muahhar hikâyelerin birçok unsuru Ezop'un hikâyelerinden alınmadır.

Lokman diğer özellikleri yanında hekimliğin atası olarak da tanınmış, onun bütün bitkilerin özünü bildiği söylenmiş ve kendisinden dertlere şifa olacak reçeteler ve formüller nakledilmiştir. Lokman'a nisbet edilen meseller çeşitli adlarla bir araya getirilmiştir. Bunlardan biri *Emsâlü Luḡmân al-Hakîm ve ba'zu aḡvâli'l-'Arab*'dır ki Thomas Erpenius (Leidae 1615), bir diğeri olan *Emsâlü Luḡmân el-Hakîm* ise Georg Wilhelm Freytag (Bonn 1823) tarafından Latince'ye çevrilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafaî, *et-Taḥkik*, "Luḡmân" md. (X, 225-226); *Müsne'd*, II, 87; Müslim, "İmân", 88-90; Vehb b. Münebbih, *Kitâbü't-Ticân fi mülûki Hımyer*, San'a 1347, s. 78-87; Mufaddal ed-Dabbî, *Emsâlü'l-'Arab* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1981, s. 151-163; İbn Hişâm, *es-Sîre*², s. 427; Ebû Hâtim es-Sicistânî, *el-Mu'ammerûn ve'l-veşâyâ* (nşr. Abdülmün'im Âmir), Kahire 1961, s. 4-5; Câhiz, *el-Beyân ve'l-tebyîn*, I, 126-130; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Sâvî), s. 25; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 219-223; a.mlf., *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 67-68; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*

(Abdülhamîd), I, 57; III, 366; Sa'lebî, *Arâ'isü'l-mecâlis*, s. 266-269; İbn Fâtik, *Muḥtârü'l-ḥikem ve meḥâsinü'l-kelim* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1980, s. 260-279; Meydânî, *Mecma'u'l-emşâl* (Abdülhamîd), I, 429-430; II, 389; Süheylî, *er-Ravzû'l-ünûf*, Mısır 1914, I, 266; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, XXV, 145; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 19; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIV, 59-72; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, İstanbul 1303, II, 253; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XIII, 60-61; İbn Kesir, *el-Bidâye*, II, 123-129; Demîrî, *Ḥayâtü'l-hayeân*, II, 353-354; Firûzâbâdî, *Beşâ'ir* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmîyye), VI, 90-91; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, XXI, 82-84; J. Horowitz, *Koranische Untersuchungen*, Berlin-Leipzig 1926, s. 132-136; L. Pirot, "Ahikar", *DBS*, I, 203; Abdülmecid Âbidîn, *el-Emsâli fi'n-neşri'l-'Arabîyyi'l-kadim*, Kahire 1956, s. 46; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, I, 314-320; Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara 1993, II, 229-235; Cevdet İsmail Çakmakçı, "Luḡmân fi'l-'edebi'l-'Arabî", *ACİFD*, XXIII (1978), s. 367-391; a.mlf., "Luḡman Bibliyografyası", *ACİ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, IV, Ankara 1980, s. 295-302; D. Gutas, "Classical Arabic Wisdom Literature: Nature and Scope", *JAOS*, CI/1 (1981), s. 78; B. Heller, "Lokman", *İA*, VII, 64-67; a.mlf. - [N. A. Stillman], "Luḡmân", *EI*² (Fr.), V, 817-819.

ÖMER FARUK HARMAN

□ TÜRK EDEBİYATI. Türk edebiyatında Lokman, Arap edebiyatında öne çıkan özellikleri yanında hakim / filozof kimliğinden çok hekim / tabip hüviyetinde görülmektedir. Bu sebeple Türk divan, tasavvuf ve halk edebiyatlarıyla Türk folklorunda "Lokman Hekim, Lokmân-ı hâzık, tabip Lokman, dert Lokman'ı, şifâ Lokman'ı" gibi ad ve sıfatlarla anılmış, bu özelliğini vurgulayacak kelimelerle tavsif edilmiştir. "Şifâ-yı Lokmân, devâ-yı Lokmân, yed-i Lokmân, Lokman eli, ilâc-ı Lokmân, merhem-i Lokmân, bâb-ı Lokmân, muhtâc-ı Lokmân, yara saran Lokman" bunlardan en yaygın olanlardır. Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye*'nin "Tertîbü'l-Enbiyâ" adlı bölümünde onu, "Gitti ol da geldi Lokmân-ı hekim / Mâhir etmiş hikmete onu hekim" beytiyle Süleyman peygamberden sonra gelen hikmet sahibi bir hekim / nebî olarak anar. Müştak Baba'nın, "Âvâz-ı büleld ile demiş Hazret-i Lokman / Hikmetle tegannî maraz-ı aşka devâdır" beytinde olduğu gibi onun hikmet sahibi oluşu tabip olmasının gereği gibi görülmüş, birçok şiirde bu iki özelliği bir arada zikredilmiştir.

Türk-İslâm edebiyat ve kültüründe Lokman'ın tabip özelliğinin öne çıkması, hakim kelimesinin halk ağzında hekime dönüşmesi ve eski dönemde felsefenin tıp dahil olmak üzere devrin belli başlı ilimlerini de içine almasıyla olmuştur (Ba-